

1. ΔΙΑΒΑΖΕΙ ΚΑΛΑ ΟΠΟΙΟΣ ΔΙΑΒΑΖΕΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ

Μέσο: Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

Ημ. Έκδοσης: . . .03/03/2018 Ημ. Αποδελτίωσης: . . .03/03/2018

Σελίδα: 29

ΑΝΟΙΧΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΙΣΕΛ ΟΛΙΣ

3-4 Μαρτίου 2018 Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

► Του ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΣΑΪΝΗ

Φυσικά μπορούμε να διαβάσουμε τον «Οδυσσέα» του Τζόις ή την «Κασσάνδρα» της Βολφ χωρίς να ξέρουμε τον Όμηρο, να παρακολουθήσουμε την «Ηλέκτρα» του Ο'Νιλ, την «Ελένη» του Ρίτσου ή την «Κλυταιμνήστρα» του Στάικου χωρίς να έχουμε ιδέα από αρχαίους τραγικούς, ή να απολαύσουμε νουβέλες του Τζον Μπαρθ ανίδειοι για τις «Χίλιες και μία νύχτες», με τον ίδιο τρόπο που μπορούμε να διαβάσουμε την «Ερμη γη» του Λάγιου χωρίς να γνωρίζουμε την «Ερμη χώρα» του Ελισιό (ή και του Πάτροκλου Γιατρά!), ή τον σεφερικό «Δαίμονα της πορνείας» χωρίς το «Χρονικό» του Μαχαιρά. Μπορούμε, επίσης, να διαβάσουμε τον «Παρασκευά» του Τουρνιέ ή τη «Σουζάνα» του Ζιροντού (και, εις τα καθ' ημάς, το «Ζωή και αγάπη στη μοναξιά» του Γιάννη Ψυχάρη, τους «Ναυαγούς της Πασιφάρας» του Φαίδωνα Ταμβακάκη ή ακόμα και την «Ιστορία ενός σούπερ μάρκετ» του Δημήτρη Σωτάκη) χωρίς καν να υποφιαζόμαστε ότι όλα αυτά τα κείμενα επανeggiράφουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, μιμούμενα ή μετασχηματίζοντας, αυξάνοντας ή συμπύσσοντας, μεταθέτοντας ή αντιστρέφοντας (αξιολογικά) στοιχεία (αφηγηματικές δομές, χαρακτήρες, σημασία, ιδεολογία κτλ.) του μακρινού μοντέλου τους. Σε όλες τις περιπτώσεις θα μπορούσαμε, ίσως, ν' αντιληφθούμε την ιστορία και ν' αποκωδικοποιήσουμε κάποιους συμβολισμούς, όμως σε καμία περίπτωση χωρίς να «ξύσουμε» την κειμενική επιφάνεια των νεότερων κειμένων ώστε ν' αντιληφθούμε ότι από κάτω τους βρίσκεται ο «Ροβινσώνας» του Ντιφόου, ούτε η κατανόηση ούτε η αναγνωστική απόλαυση θα είναι πλήρεις.

Οι τελευταίες θ' αυξάνονται όσο περισσότερο αποκαλύπτονται οι πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ των λογοτεχνικών κειμένων,

«Διαβάζει καλά όποιος διαβάζει τελευταίος»

«Η αισθητική σχέση» («La Relation esthétique», 1997).

Όπως γράφει ο ίδιος στη φανταστική συνέντευξη που ολοκληρώνει την ειδοδογική μελέτη του 1979, «είναι γεγονός ότι προς το παρόν το κείμενο (δεν) με ενδιαφέρει (παρά μόνον) εξαιτίας της κειμενικής υπερβατικότητάς του, ήτοι όλων εκείνων τα οποία φέρουν σε επαφή, πρόδηλη και μυστική, με άλλα κείμενα. Αυτό το ονομάζω υπερκειμενικότητα» («Εισαγωγή στο αρχικείμενο» 1979, Σοτία 2001).

Για τον Ζενέ, βασικό χαρακτηριστικό κάθε κειμένου είναι η παλίμψηστη (από την περγαμνή όπου έχει αποξεστεί μια πρώτη εγγραφή για να χαραχτεί μια άλλη) φύση του. Κάθε κείμενο είναι γραμμένο πάνω σ' ένα προγενέστερο κείμενο που το μμεϊνά ή το μετασχηματίζει. Κάθε γραφή είναι επανeggiραφή και, κατά συνέπεια, η λογοτεχνία είναι πάντα δευτέρου βαθμού. Ωστόσο, ακόμα και αν αυτό ισχύει για όλα τα κείμενα, κάποια ανάμεσα τους είναι πιο φανερά παλίμψηστα: γραμμένα πάνω σε παλαιότερα κείμενα, εκβιάζουν μια διπλή ανάγνωση και φέρνουν τον αναγνώστη στη θέση ενός... Πιερ Μενάρ: δουλεύοντας αντίστροφα, μόνο η απόξεση της κειμενικής επιφάνειας «μπορεί ν' αναστήσει τις χαμένες Τροίες», θα έλεγαν ένας Μπόρχες.

Αυτά τα υπερκείμενα απασχολούν τον Ζενέ, σ' αυτά στρέφεται η μελέτη του αναζητώντας τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους το μεταγενέστερο κείμενο ωθεί τους αναγνώστες του, ρητά ή υπόρητα, να διαβάσουν ή να θυμηθούν κάποιο παλαι-

αυτές ακριβώς που θα κάνει αντικείμενο της Ποιητικής («του ανοικτού στρουκτουραλισμού») ο Ζεράρ Ζενέ στα «Παλίμψηστα». Καθηγητής στη Σορβόννη (1963-1967), διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales (ώς το 1994), συνιδρυτής (1970), με τον Τοβρετάν Τοντορόφ, του περιοδικού «Ροέτικ» και διευθυντής της ομότιτλης σειράς στις εκδόσεις Seuil, ο Ζενέ (Παρίσι, 1930) είναι ένας

από τους επιφανέστερους κριτικούς λογοτεχνίας της σύγχρονης Γαλλίας, το έργο του οποίου, κυρίως αυτό για την αφηγηματολογία, άσκησε τεράστια επίδραση στην επιστήμη της αφήγησης.

Τα «Παλίμψηστα», που εκδόθηκαν το 1982, συνεχίζουν το φιλόδοξο πρότζεκτ του «ζογκλέρ της παριζάνικης διανόησης» που άρχισε με το «Εισαγωγή στο αρχικείμενο» (1979) και ολοκληρώθηκε με τα «Πα-

ρακείμενα» («Seuils», 1987). Η τριάδα αυτών των έργων παρεμβάλλεται ανάμεσα στην πρώτη περίοδο των κυρίως αφηγηματολογικών ενδιαφερόντων του Ζενέ (βλ. ενδεικτικά στα ελληνικά «Σχήματα III», Πατάκης 2007) και στην απότομη στροφή, μετά το 1990, από την ποιητική προς τη γενική αισθητική με το δίτομο έργο του: «Το έργο τέχνης: Ερμηνεία και υπέρβαση» («L'Œuvre d'Art: Immanence et Transcendance», 1994) και

GÉRARD GENETTE

«Παλίμψηστα. Η λογοτεχνία δευτέρου βαθμού»

Μετάφραση: Βασιλίκης Παυλογιάννης

Επιμέλεια Μαρία Στρατωνοπούλου, Λίζυ Τσιριμώκου

Εισαγωγή Λίζυ Τσιριμώκου

MIET, 2018

Σελ. 634

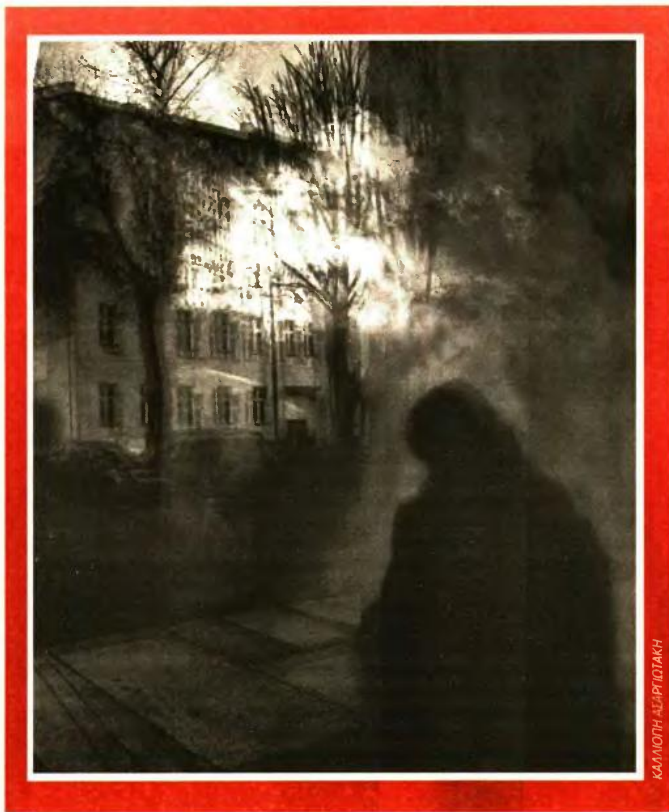

→
ότερο. Σε αντίθεση με τον ευρέως διαδεδομένο (μετά την Κρίστεβα) μπαχτιανής καταγωγής όρο της «διακειμενικότητας» (ο μετασχηματισμός και η απορρόφηση άλλων κειμένων, του κόσμου συμπεριλαμβανομένου) ο όρος του Ζενέτ αφορά τις αποκλειστικές σχέσεις ανάμεσα σε δύο έντεχνες αφηγήσεις (έργα με υπόθεση και όχι κείμενα σχολιασμού) που συνδέονται μεταξύ τους με μια κάθετη σχέση ιστορικού χαρακτήρα: «Κάθε σχέση που ενώνει ένα κείμενο Β (το αποκαλώ υπερκείμενο, hypertexte), με ένα προγενέστερο κείμενο Α (το αποκαλώ, βέβαια, υποκείμενο, hypotexte) πάνω στο οποίο ενοφθαλμίζεται κατά τρόπο που δεν είναι ο τρόπος του σχολιασμού».

Στα αρχικά κεφάλαια του βιβλίου ο Ζενέτ ορίζει την προοπτική της δικής του ποιητικής που ονομάζει μεταδιακειμενικότητα (transtextualité), αποτέλεσμα μιας συνάρτησης που εμπεριέχει εκτός από την αρχικειμενικότητα (architextualité), δηλαδή, το γενολογικό -συνειδητό ή ασυνειδητό- καθεστώς ενός κειμένου που καθορίζει τον ορίζοντα προσδοκίων του αναγνώστη, και άλλες μορφές μεταδιακειμενικών σχέσεων: τη διακειμενικότητα (Intertextualité), που εδώ περιορίζεται στα όρια του παραθέματος, της λογοκλοπής και του υπαινιγμού, την παρακειμενικότητα (paratextualité), τη σημασία δηλαδή συγγραφικών ή εκδοτικών επιλογών στην περιφέρεια του κειμένου (τίτλος, πρόλογος, σημειώσεις κ.λπ.), τη μετακειμενικότητα (metatextualité), δηλαδή το σκόλιο, συχνά κριτικό, ενός προηγούμενου κειμένου, και, τέλος, την υπερκειμενικότητα (hypertextualité), στην οποία και εστιάζει το βιβλίο.

Χρησιμοποιώντας δομικά και λειτουργικά κριτήρια και χαρακτηριστικά, ο Ζενέτ πραγματεύεται συστηματικά τη φύση και τη γραμματολογική θέση όλων των γενών κειμενικής μίμησης (πασίτις, γελιολογία, χάλκευση) ή μετασχηματισμού (παρωδία, μεταμφίση, μετάθεση), τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τις αναμειγνύει ή τις αλληλε-

ΚΑΛΙΝΟΠΗ ΑΣΠΡΟΠΙΤΑΚΗ

πικαλύψεις τους. Το καθεστώς της παρωδίας και του παστίς είναι παιγνιώδες, της μεταμφίσης και της γελιολογίας σατιρικό, της μετάθεσης και της χάλκευσης σοβαρό.

Για παράδειγμα, στη Ροβινσωνιάδα του Ψυχάρη που ανέφερα στην αρχή, η υπερκειμενική αίσθηση της σχέσης με τον Ντιφόου, που ανιχνεύεται μεν κειμενικά αλλά πιστοποιείται και στο παρακείμενο, δείχνει με βεβαιότητα ότι βρισκόμαστε σ' εκείνον το χώρο της υπερκειμενικότητας που ορίζεται από τον μετασχηματισμό (transformation) και το σοβαρό (sérieux) ως μετάθεση (transposition), αν και συχνά το ελληνικό κείμενο ολισθαίνει προς την παρωδία.

Το corpus των παραδειγμάτων και των υπό εξέταση κειμένων φαντάζει ανεξάντλητο. Γνωστά και φημισμένα ή άγνωστα και παραγνωρισμένα κείμενα της κλασικής λογοτεχνίας επιστρατεύονται και σχολιάζονται. Ακόμα και αν η αφετηρία είναι η γαλλική, οικεία στον συγγραφέα

γραμματέα, η πολυμάθεια του Ζενέτ διασχίζει τις εποχές και απλώνεται με ζηλευτό τρόπο στην παγκόσμια λογοτεχνία: από τον Αριστότα και τον Καλβίνο στον Φίλντινγκ και τον Τζόις, από τον Χάνι και τον Μαν στον Ο'Νιλ και τον Μπαρθ, κι από κει με στοχευμένες απλωτές ακόμα και σε εικαστικούς (από τον Βελάσκεθ στον Πικάσο) ή μουσικούς μετασχηματισμούς (από τον Μότσαρτ στον Στραβίνσκι και στον ιδιοφυή τζαζίστα Τελόνιους Μονκ, στον οποίο αφιερώνεται και η μελέτη!).

Οι προσεκτικές επιλογές των παραδειγμάτων από τον Ζενέτ και οι κριτικές του αναλύσεις καλύπτουν όλη την γκάμα των υπερκειμενικών σχέσεων, από τις απλές υφολογικές ή θεματικές αναλογίες μέχρι τους περίτεχνους αντικατοπτρισμούς, όπως η βιβλική τετραλογία του Μαν ή ακόμα και τα υπερκειμενικά παίγνια του Μπόρχες. Εννοείται ότι συνήθεις στόχοι της επανεγγραφής μιας μανιέρας ή μετάθεσης μιας σημασίας γίνονται εμβληματικά

κειμένα, ιδεολογικά φορτισμένα και μυθοποιημένα στην πάροδο των χρόνων. Εννοείται ότι τα υπερκείμενα έλκουν τα υποκείμενα, καθώς επίσης ότι τα υποκείμενα μπορεί να είναι τελικά περισσότερα από ένα κείμενα κτλ. Στην έξοδο του κειμένου, ο τυπολογικός χάρτης που πρότεινε ο Ζενέτ για να τιθασεύσει αυτό το περίπλοκο πεδίο των αλληπάλληλων κειμενικών μεταμορφώσεων και διασταυρώσεων, όπως εξάλλου έχει προβλέψει ο ίδιος στην αρχή της εξερεύνησής του, έχει πλέον «θολώσει», έχει «καταργηθεί» και σχεδόν «διαλυθεί». Το καθεστώς των κειμένων είναι πάντα πιο σύνθετο από το είδος στο οποίο το κατατάσσουμε, ωστόσο η υπερκειμενική προσέγγιση έδωσε βάθος και προοπτική στην ερμηνευτική μας ανάγνωση.

Η κατά Ζενέτ εξέταση της υπερκειμενικότητας που συνδυάζει τη συγχρονία με τη διαχρονία, την ποιητική με την κριτική, δεν είναι μόνο μια κλασική πλέον θεωρητική μελέτη, ιδιαίτερα χρήσιμη για τον

ειδικό ή τον σπουδαστή, αλλά και μια αληθινή κιβωτός, ένα πανόραμα του αδιάκοπου μουρμουρητού της λογοτεχνίας, μια εγκυκλοπαιδική απούπωση του λαβυρινθώδους δικτύου των υπερκειμενικών σχέσεων της παγκόσμιας βιβλιοθήκης που άλλοι ονομάζουν Σύμπαν! Ταυτόχρονα, συνιστά ένα απολαυστικό ανάγνωσμα για κάθε αναγνώστη, γραμμένο με το γνωστό, έμπλοο λεπτές ειρωνείας ύφος του Ζενέτ - εδώ, μάλιστα, συντονισμένο απόλυτα με το θέμα του.

Επιπλέον, το τυπολογικό σχήμα του Ζενέτ είναι εξαιρετικά χρήσιμο, γιατί δεν εξηγεί μόνο τις υπάρχουσες φόρμες, αλλά και μπορεί να προβλέψει (αν δεν προκαλεί) και νέες, έναν νέο Οιδίποδα, για παράδειγμα, που σκοτώνει τη μητέρα του και παντρεύεται τον πατέρα του, φαντάζεται ο Τζέραλντ Πρινς, προλογίζοντας την αγγλική μετάφραση! «Ποιος Μπόρχες, ποιος Καλβίνο θα μας δώσει, επιτέλους, το πρωταρχικό ιπποτικό έπος, την άγνωστη πηγή της "Ιλιάδας";», αναρωτιέται ο Ζενέτ. Και αν αυτά τα παραδείγματα ακούγονται οριακά, δίνω ένα πιο πιθανό: τι μας εμποδίζει να ξαναγράψουμε την «Καρδιά του σκότους» του Κόνραντ αλλάζοντας τις γεωγραφικές και τις χρονικές συντεταγμένες, και μεταφέροντας την υπόθεση σε άλλο χρονοτοπο; Είναι γνωστό ότι το τόλμησε ο Κόπολα με το κινηματογραφικό «Αποκάλυψη τώρα!». Αυτό που δεν είναι τόσο γνωστό είναι ότι το διήγημα που ηγείται της ενδεκάδας των ερειπωμένων «Αδειων ξενοδοχείων» (Εστία, 2005) του Φαίδωνα Ταμβακάκη αποτελεί υποδειγματική, κατά τη γνώμη μου, συντομευμένη επανεγγραφή της νουβέλας του Κόνραντ. Ο ταξιδιωτικός πράκτορας Κώστας Κοριανόπουλος (έξελξη της ερμηνευτικής μας ανάγνωσης, που συνδυάζει τη συγχρονία με τη διαχρονία, την ποιητική με την κριτική, δεν είναι μόνο μια κλασική πλέον θεωρητική μελέτη, ιδιαίτερα χρήσιμη για τον

κείμενο του Κόνραντ αναγνώσκεται εκ του σύνεγγυς και μετασχηματίζεται μέσα απ' τη συντόμηση, τη χωροχρονική και συμβολική μετάθεση, τις θεματικές μεταμορφώσεις με τους αναγκαίους εκσυγχρονισμούς. Είναι γεγονός ότι, στο τέλος, αυτός ο αναγνώστης που θα αντιληφθεί την υπερκειμενική υπόσταση του ελληνικού διηγήματος και θα θυμηθεί ή θα διαβάσει Κόνραντ, θα διαβάσει καλύτερα και απολαυστικότερα και Ταμβακάκη.

Όπως γράφει ο Ζενέτ, «η θέση και η δράση στο λογοτεχνικό πεδίο αυτής της δεύτερου βαθμού λογοτεχνίας [...] που γράφεται διαβάζοντας, είναι εν γένει, και δυστυχώς, παραγνωρισμένες. Επιχειρούμε εδώ να εξερευνήσουμε τούτα τα εδάφη. Ενα κείμενο μπορεί πάντα να διαβάσει ένα άλλο, και ούτω καθεξής ως το τέλος των κειμένων. Και τούτο εδώ δεν ξεφεύγει από τον κανόνα: τον εκθέτει και εκτίθεται κι αυτό το ίδιο. Θα διαβάσει καλά όποιος διαβάσει τελευταίος».

Τέλος, το βιβλίο είναι ένας «λειψώνας ορολογίας» από τη μαστορική πένα ενός «επινοητή όρων», όπως χαρακτήριζε ο Μπαρτ τον Ζενέτ. Και η άρτια (από τον πρόλογο στα παρατήματα, τις σημειώσεις και τα ευρετήρια) επιβλητική ελληνική έκδοση, που αποτελεί, χωρίς υπερβολή, εκδοτικό και μεταφραστικό άθλο, τα καταφέρει και εδώ: συστηματοποιώντας το ρευστό μέχρι σήμερα στην ελληνική βιβλιογραφία ειδικό λεξιλόγιο. Η δε εισαγωγή της Λίζως Τσιριμώκου δεν αναδεικνύει μόνο τη σημασία του βιβλίου στη σύγχρονη ιστορία της θεωρίας, αλλά και το τοποθετεί στην πορεία της θεωρητικής εξέλιξης του Γάλλου στοχαστή, ανιχνεύοντας, μεταξύ άλλων, πρωμότερες εμφανίσεις της βασικής μεταφοράς του παλιμνήστου στο έργο του.

Ελπίζω και τα «Παρακείμενα» του Ζενέτ να είναι στο μεταφραστικό πρόγραμμα κάποιο εκδότη και να ολοκληρώσουν την εικόνα αυτής της περιόδου ενός μεγάλου θεωρητικού και ταυτόχρονα εξαιρετικού κριτικού, προσφέροντας άλλο ένα πολύτιμο εγχειρίδιο στον αναγνώστη ή τον μελετητή της λογοτεχνίας.